

УДК [159.9.07+331.461]:355/351.74

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО РИЗИКУ

Колесніченко О.С., к. психол. н., с. н. с.,
начальник науково-дослідної лабораторії

морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України науково-дослідного центру
службово-бойової діяльності Національної гвардії України

Національна академія Національної гвардії України

Лиман А.А., науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного
центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України

Національна академія Національної гвардії України

Статтю присвячено проблемі вивчення поняття «психологічна готовність до ризику». Представлено результати розроблення структурно-функціональної моделі психологічної готовності військовослужбовців до ризику за допомогою методу семантичного моделювання на основі даних семантичного диференціалу й математичного апарату факторного аналізу.

Ключові слова: структура психологічної готовності до ризику, військовослужбовець Національної гвардії України, факторний аналіз.

Статья посвящена проблеме изучения понятия «психологическая готовность к риску». Представлены результаты разработки структурно-функциональной модели психологической готовности военнослужащих к риску с помощью метода семантического моделирования на основе данных семантического дифференциала и математического аппарата факторного анализа.

Ключевые слова: структура психологической готовности к риску, военнослужащий Национальной гвардии Украины, факторный анализ.

Kolesnichenko A.S., Liman A.A. STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF STUFF OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE TO THE RISK

The article is devoted to the study of the concept of «psychological readiness to the risk». The results of development of structural and functional model of psychological readiness of military men to the risks, using the method of semantic modeling on the basis of semantic differential and the mathematical apparatus of factor analysis.

Key words: structure of psychological readiness for risks, military personnel of the National Guard of Ukraine, factor analysis.

Постановка проблеми. Проведення масштабної антитерористичної операції в східних областях України, неконтрольованість державного кордону, масові порушення громадського порядку майже на всій території країни й інші прояви порушення законності суттєво впливають на виконання військовослужбовцями Національної гвардії України (далі – НГУ) службово-бойових завдань (оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, охорона органів державної влади, дипломатичних представництв тощо). Проте зараз українське значення надається питанням ефективності й успішності під час виконання саме таких функцій, як участь у здійсненні заходів, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів; провокацій на державному кордоні; участь у спеціальних операціях зі знешкодження озброєних злочинців;

чинців; припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності; участь у припиненні масових заворушень, що супроводжуються насильством над громадянами України тощо.

Виконання військовослужбовцями НГУ службово-бойових завдань постійно супроводжується загрозою для життя та здоров'я; винятковою динамічністю, напругою, швидкоплинністю та змінністю ситуацій; неповною, невизначену, суперечкою дійсності інформацією; дефіцитом часу для прийняття рішень; неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації та, безперечно, підвищеним ризиком. Саме ці умови виконання службово-бойових завдань обумовлюють наявність належного рівня професійних

знань, вмінь і навиків діяти в умовах ризику, відповідних функціональних, операціональних та особистісних якостей, достатнього рівня готовності до дій (до ризику) в екстремальних умовах, що буде характеризувати військовослужбовця Національної гвардії України як професіонала. У зв'язку із цим актуальність питання щодо визначення моделі психологічної готовності до ризику в службово-бойовій діяльності військовослужбовців НГУ очевидна.

Стан дослідження. З поглибленням вивчення поняття «психологічна готовність до ризику» вченими зроблені спроби визначення особистісних якостей і факторів оточуючого середовища, що можуть впливати на формування та підтримання нормальногоЯ для діяльності в умовах невизначеності рівня психологічної готовності до ризику. Так, високий рівень психологічної готовності до ризику (як різнопроявна особистісна властивість) характеризується прагненням до високих результатів, раціональністю, здатністю діяти в неповній визначеності, відповідальністю, а низький – ситуативною мотивацією, пов'язаною з потребами в гострих відчуттях, імпульсивністю, ірраціональністю, безвідповідальністю тощо [1].

Л. Абсалямова в своїй роботі вказує, що дослідження готовності до ризику як системного утворення дало можливість виділити в її структурі компоненти, що характеризуються певними особистісними якостями: мотиваційно-особистісний компонент (впевненість в собі, прийняття ризику, потреба в гострих відчуттях); когнітивний компонент (рефлексивність, структурно-комунікативне розпізнання, поленезалежність); емоційний компонент (загальна емоційність, толерантність до невизначеності, загальна тривожність); регулятивний компонент (загальна адаптивність, загальна саморегуляція, контроль) [1].

У свою чергу О. Вдовіченко зазначає: «Важливі значення мають властивості особистості, такі як оригінальність мислення, гнучкість розуму, рівень тривожності, самостійність, рішучість, егоїзм/альtruїзм, екстравертність/інтровертність тощо» [2].

Враховуючи вищевикладене, **метою дослідження** було розроблення структурно-функціональної моделі професійної психологічної готовності військовослужбовців НГУ до ризику під час службово-бойової діяльності в екстремальних ситуаціях. Для досягнення цієї мети було використано метод семантичного моделювання на основі даних семантичного диференціалу та математичного апарату факторного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мало декілька етапів. Спочатку на

основі проаналізованих літературних джерел було створено список прикметників, які описують особистісні риси, що так чи інакше пов'язані з психологічною готовністю особистості до ризику. Під час створення цього списку ми намагалися представити всі сфери особистості, які традиційно вважаються задіяними в процесі реалізації психологічної готовності до ризику.

У результаті було створено список із 89 прикметників, у якому особистісні характеристики надавалися в довільному порядку таким чином, щоб утворена послідовність не надавала переваги тій чи іншій сфері особистісних рис. Для того, щоб зменшити семантичний простір, зробити його більш чітким і структурованим, цей список було надано експертам для оцінювання за десятибалльною шкалою, де оцінку 10 мали отримати прикметники, що найбільш важливі для реалізації професійної психологічної готовності до ризику, а 0 – найменш важливі. Експертами стали психологи Національної гвардії України, учні та професорсько-викладацький склад Національної академії НГУ та інших ВНЗ України, ад'юнкти, магістри та курсанти старших курсів Національної академії НГУ. Ми намагалися, щоб категорії експертів були представлені досить рівно, приблизно по 40 осіб у кожній, за винятком психологів відомчих лабораторій і практичних психологів. Усього експертами стали 215 осіб.

Експертам пропонувалося визначити якості, які є важливими для характеристики «психологічна готовність до ризику». На основі отриманих даних підраховувалася частота зустрічальності певної ознаки (якості) у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість (невипадковість) уявлень цієї ознаки у свідомості експертів. Це дозволило відібрати якості, найпридатніші для опису особистості військовослужбовця психологічно готового до ризику й визначити найважливіші характеристики для такої готовності.

Отримані дані було піддано факторному аналізу, який дозволив створити модель психологічної готовності військовослужбовців НГУ до ризику. Нижче наведено факторну матрицю групування особистісних характеристик, які співвідносяться з поняттям «психологічна готовність до ризику» (табл. 1).

Проведений факторний аналіз дозволив виділити чотирьохфакторну структуру психологічної готовності військовослужбовців до ризику, яка описує 60,81% дисперсії ознак.

Так, зміст першого фактору (інформативність – 18,62%) визначають прямі коре-

ляційні зв'язки з такими змінними, як «Рішучість» (0,80), «Сміливість» (0,75), «Емоційна стійкість» (0,74) та здатність до «вольових» зусиль (0,74).

Враховуючи маркери цього фактору, перший компонент структури психологічної готовності до ризику було позначено як «Здатність до вольових дій». Як складова психологічної готовності до ризику він виступає як здатність особистості до швидкої вольової мобілізації своїх ресурсів задля ефективного виконання професійних завдань службово-бойової діяльності. Специфіка цієї здатності полягає в тому, що завдяки рішучості, емоційній стійкості, сміливості та іншим вольовим якостям суб'єкт спроможний співвідносити й узгоджувати свої здібності та можливості з вимогами зовнішньої середовища, проявляти активність і прикладати вольові зусилля, що відображаються в активному, напруженому й конкретно спрямованому самоуправлінні свого психічного стану, поведінки та дій.

Другий фактор інформативний на 13,89% та позитивно корелює з такими змінними, як «Довірливість» (0,80), «Товариськість» (0,78) та «Врахування інтересів оточуючих» (0,70).

На основі виділених маркерів другий фактор психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику було умовно позначено як «Взаємодопомога співслужбовців» (військова товариськість). Цей компонент відображає необхідність у військовослужбовця відчувасти підтримку співслужбовців, повагу, щи-

рість і відкритість та бути впевненим, що йому «підставлять плече», якщо це буде необхідно під час виконання службово-бойових завдань в умовах ризику. Окрім цього, фактор характеризує здатність покладатися на товаришів («почуття ліктя»), довіряти їм власне життя в загрозливих ситуаціях, розраховувати на взаємодопомогу та порозуміння. Тим самим забезпечується ефективна взаємодія зі співслужбовцями в ризикованих ситуаціях, що впливає на успішність результату їх службово-бойової діяльності та може виступати як певний ресурс подолання негативних емоційних станів, будь-то страху, невпевненості, напруженості, тривоги тощо.

Стійкі взаємини між військовослужбовцями, які характеризуються спільністю службових інтересів, взаємною довірою, повагою гідності та честі іншого, взаємодопомогою, глибокою прихильністю один до одного, незламною чесністю, врахуванням інтересів кожного з військового колективу, впливають на згуртованість і боєздатність підрозділу, що у свою чергу підвищує впевненість в успішності й результативності виконання службово-бойової діяльності в кожного військовослужбовця Національної гвардії України.

Утім необхідно відмітити, що така взаємна довірливість, відданість, тісні емоційні зв'язки не завжди є ефективними та продуктивними. Власне, такий варіант відносин, як маніпулювання власним оточенням задля отримання особистісних привілеїв чи благ, є малопродуктивним.

Таблиця 1

Факторна матриця групування особистісних характеристик, які співвідносяться з поняттям «психологічна готовність до ризику»

Показники (ознаки) психологічної готовності до ризику	Компоненти (фактори)			
	1	2	3	4
Рішучий	0,80			
Емоційно стійкий	0,74	-0,13		0,10
Сміливий	0,75			0,13
Вольовий	0,74	0,16		
Професійно компетентний	0,26	0,19	0,65	
Патріотично налаштований	-0,12		0,76	
Законослухняний	0,13	0,17	0,64	0,14
Обережний		0,24		0,75
Організований	0,38	0,14		0,72
Довірливий	-0,18	0,80	0,14	
Товариський	0,19	0,78		0,15
Пишається своєю професією			0,58	0,23
Враховує інтереси оточуючих		0,70	0,26	0,18
Дисциплінований			0,27	0,68
Метод виділення – аналіз методом головних компонент.				
Метод обертання – варімакс із нормалізацією Кайзера.				
Обертання зійшлося за 5 інтерацій.				

Третій фактор (інформативність – 13,76%) значуще корелює з такими змінними, як «Патріотична налаштованість» (0,76), «Професійна компетентність» (0,65), «Законослухняність» (0,64) та «Пишання своєю професією» (0,58).

Інтерпретуючи цей фактор, ми виходили з того, що такі складові відображають ставлення військовослужбовця до своєї професійної діяльності, вміння ефективно використовувати свої професійні знання та навики під час виконання службово-бойових завдань, відношення від приналежності саме до такого військового формування, як Національна гвардія України, тому цей фактор було позначено за назвою одного з його маркерів, а саме як «Професійна компетентність».

Цей компонент психологічної готовності до ризику можна охарактеризувати як впевненість у достатньому рівні професійної компетентності й відповідності обраній професії. Окрім цього, цей компонент відображає патріотичну налаштованість військовослужбовця та відчуття професійної гідності, що є досить стійкими та значними мотиваційними ресурсами для формування психологічної готовності до ризику.

Структурно компонент включає в себе професійні знання, вміння та навики спостерігати, виявляти, інтерпретувати важливі елементи оточуючої бойової обстановки, складати ефективні моделі дій у конкретних ситуаціях, високий рівень обізнаності сучасного законодавства України, норм і правил військових статутів та інших нормативних документів, а також сформований образ професії та власне образ «Я – професіонал».

Функціонально цей компонент дозволяє військовослужбовцю адекватно оцінювати власні професійні можливості для виконання завдань і співвідносити їх з умовами складеної ситуації та її можливими загрозами для себе. Чим вище військовослужбовець оцінює себе як професійно підготовленого й досвідченого, має впевненість у правильності своїх дій та узгодженості їх із законами та іншими нормативними документами, то тим вищим буде рівень його психологічної готовності до ризику, відповідно, ефективнішими будуть наслідки його службово-бойової діяльності в ризиконебезпечних умовах.

Четвертий фактор визначають такі позитивні значущі кореляції, як «Обережність» (0,75), «Організованість» (0,72) та «Дисциплінованість» (0,68). Інформативність цього фактору складає 12,22%.

Кожний військовослужбовець неодмінно повинен виконувати свої службові обов'яз-

ки, тобто той обсяг завдань, функцій, доручених йому за посадою. Службові обов'язки військовослужбовця зафіксовано в статутах Збройних сил України, а також у відповідних посібниках, положеннях та інструкціях. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [3] військовослужбовець зобов'язаний «сумлінно та чесно виконувати військовий обов'язок, <...> беззастережно виконувати накази <...> вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до цілковитого виконання поставленого завдання...». Виконання наказу – обов'язок кожного військовослужбовця, який забезпечується його дисциплінованістю, сумлінністю, почуттям обов'язку та іншим.

Проте частіше виконання службово-бойових завдань відбувається за невизначеніх умов, які супроводжуються ситуаціями ризику, загрозами життю та здоров'ю, порушенням нормальних умов діяльності, неможливості діяти за завчасно спланованим алгоритмом дій, передбачити всі перешкоди тощо. Враховуючи необхідність обов'язкового виконання поставленого службово-бойового завдання, військовослужбовцю за таких обставин варто бути вкрай обережним та організованим для того, щоб успішно здійснити свої функції й унеможливити як власне травмування, так і втрати серед товаришів по службі.

Так, виходячи зі складових четвертого компоненту, нами він був позначений як «Розумна обережність» під час виконання поставленого службово-бойового завдання. Змістово цей фактор визначає здатність військовослужбовця, враховуючи невизначеність майбутніх наслідків дій в умовах загрози, невідомість результатів його ризикованих рішень, наважуватись на таку діяльність і намагатися знизити її ризиконебезпечність, тобто діяти так, щоб якнайбільше унеможливити потрапляння в ситуацію неминучої небезпеки, проте при цьому враховуючи відсутність довільного права уникання або взагалі невиконання ним своїх службових обов'язків.

Функціонально цей компонент психологічної готовності до ризику дозволяє військовослужбовцю створити необхідну перевагу за так званої «боротьби мотивів» між бажанням уникнути виконання службово-бойового завдання в небезпечних, екстремальних умовах та між «мотивацією обов'язку», тобто необхідністю й обов'язковістю підпорядковуватися наказам командирів чи старших начальників та за особливих, бойових, умов часто йти на ризик. Високий рівень дисциплінованості, організованості, сумлінності, відповідаль-

ності й інших «військових» якостей, а також достатній рівень обережності, уважності, передбачливості дозволять військовослужбовцю відчувати себе більш психологічно готовим до ризику та й взагалі до виконання службово-бойових завдань у будь-яких ситуаціях, а також ефективно виконувати свої професійні функції.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє говорити про чотирьохкомпонентну структуру психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику, що включає в себе:

1) здатність особистості до швидкої вольової мобілізації своїх ресурсів і саморегуляції свого психічного стану під час діяльності в ризикованих умовах;

2) здатність до залучення зовнішніх ресурсів спілкування та взаємовідносин з оточуючими, що може відображатися в уміннях надавати та покладатися на товариства допомогу;

3) здатність до залучення власних знань, вмінь і навиків під час діяльності в екстремальних ризикованих умовах, в основі чого лежить впевненість у власній професійній компетентності, відповідності обраній професії, патріотична налаштованість;

4) здатність до спонукання («підштовхування», налаштування себе) до ризикованої діяльності, в основі чого лежить розумна обережність і неможливість уникнення виконання наказів.

Усі чотири компоненти пов'язані між собою, доповнюють один одного й утворюють цілісну структуру. Як бачимо, отримана модель психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України – це сукупність якостей і властивостей особистості, її спрямованість і здатність до залучення ресурсів, тобто тих «внутрішніх і зовнішніх змінних, що сприяють психологічній стійкості в стресогенних ситуаціях; тих емоційних, мотиваційно-вольових, когнітивних і поведінкових конструктів, які людина актуалізує для адаптації до стресових трудових і життєвих ситуацій, тих засобів (інструментів), які використовуються нею для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією» [4]. Очевидним є те, що різні ресурси відіграють різну роль в адаптації людини й подоланні важких життєвих подій, у тому числі «допомагають» людині формувати в себе психологічну готовність до ризику.

Тому, на нашу думку, отриманий опис структури психологічної готовності до ризику дещо переплітається з поняттям «особистісний адаптаційний потенціал», яке змістовно розкривається в рамках концепції адаптації А. Маклаковим [5]. Автор вва-

жає здатність до адаптації як індивідною, так і особистісною властивістю людини, розглядає її як процес і як властивість саморегульованої системи, що складається в здатності пристосовуватися до мінливих зовнішніх умов. Подібно до цього психологічна готовність до ризику також відображає таку особливість, як саморегуляція свого стану, поведінки, дій в екстремальних умовах; окрім цього, враховуючи всю ситуацію, особистість оцінює рівень своєї готовності до ризику й необхідність здійснення ризикових дій чи прийняття рішення.

А. Маклаков зазначає, що «психологічні характеристики людини, найбільш значущі для регуляції психічної діяльності й самого процесу адаптації, складають її особистісний адаптаційний потенціал, який включає нервово-психічну стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу; самооцінку особистості, що є основою саморегуляції та впливає на ступінь адекватності сприйняття умов діяльності та своїх можливостей; відчуття соціальної підтримки, досвід соціального спілкування тощо» [5].

Варто також вказати на думку Л. Кулікова, який до найбільш вивчених особистісних ресурсів відносить активну мотивацію подолання, ставлення до стресів як до можливості придання особистого досвіду та можливості особистісного зростання; силу Я-концепції, самоповагу, самооцінку, відчуття власної значущості, самодостатність; активну життєву установку; позитивність і раціональність мислення; емоційно-вольові якості тощо [6]. Як бачимо, ці характеристики так чи інакше описують отриману нами структуру психологічної готовності до ризику.

Отже, виділена за допомогою факторного аналізу чотирьохфакторна структура дає нам можливість розрізнювати психологічну готовність до ризику як здатність особистості залучати весь свій потенціал, тобто свої особистісні характеристики, знання, навики та вміння (професіональні, міжособистісно-соціальні тощо) та, окрім цього, внутрішні та зовнішні ресурси задля досягнення наміченого плану дій за завчасно невідомих обставин. Вона проявляється в прийнятті рішень за умов певного ризику для особистості та є усвідомленим фактом у професійній діяльності військовослужбовців НГУ.

Висновки. Таким чином, психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до ризику – це сукупність якостей і властивостей особистості, її спрямованість і здатність до залучення ресурсів, тобто тих внутрішніх і зовнішніх змінних, що сприяють психологічній стійкості в стресогенних ситуаціях; тих емоційних, мотиваційно-вольових, когнітивних і поведінкових конструктів, які людина актуалізує для адаптації до стресових трудових і життєвих ситуацій, тих засобів (інструментів), які використовуються нею для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією» [4]. Очевидним є те, що різні ресурси відіграють різну роль в адаптації людини й подоланні важких життєвих подій, у тому числі «допомагають» людині формувати в себе психологічну готовність до ризику.

дінкових конструктів, які людина актуалізує для адаптації до стресових трудових і життєвих ситуацій, тих засобів (інструментів), які використовуються нею для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією.

Розроблена модель професійної психологічної готовності військовослужбовців НГУ до ризику потребує всебічної апробації, після якої, ми сподіваємося, вона стане основовою для розробки діагностичного інструментарію для визначення рівня психологічної готовності до ризику й науковим підґрунтам для організації професійної психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абсалямова Л. Психологічні особливості розвитку готовності до ризику у підлітковому віці : автореф.

дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. Абсалямова. – Х., 2009. – 22 с.

2. Вдовіченко О. Прояв та корекція ризику у студентів, які навчаються за різними освітньо-професійними програмами : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О. Вдовіченко ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – 17 с.

3. Про статут внутрішньої служби Збройних сил України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25-23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.

4. Водопьянова Н. Психодіагностика стресу / Н. Водопьянова – СПб. : Пітер, 2009. – 336 с.

5. Маклаков А. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16–24.

6. Куликов Л. Психогигиена личности / Л. Куликов // Психогигиена личности: вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики : [учебное пособие] / Л. Куликов. – СПб. : Питер, 2004. – 464 с.